

ca yıldızlardan her birinin bedeninin bir oranını etkilediği inancından hareketle tıp alanında da kullanılır ve uygun olmayan bir takımıyıldızının egemen olduğu saatte hasta ameliyat edilmezdi. Dolayısıyla bu konuda hekimlerin de bilgi edinmeleri gerekirdi. Arap alfabesindeki harfler ateş, toprak, hava, su şeklinde dört gruba ayrılarak her gruba yedi harf taksim edilmiştir. Ebced-i sagir cetveli harfin ebced-i kebir değerinden 12 sayısı çıkartılarak bulunur. Meselâ kâf harfinin ebced-i kebir değeri 20, ebced-i sagir değeri 8'dir. Ebced-i kebir değeri 12 olan harflerin ebced-i sagir değeri yoktur. Bazı sistemlerde ise elde edilen rakamın son harfi yıldıznâme'deki sıralamada hangi burca tekabül ediyorsa o burç esas alınarak işlem yapılır. Bazı münecimler çocuğun doğum anındaki burç ve yıldızın konum ve ahkâmına, hatta mümkünse çocuğun ana rahmine düşüş gecesinin ortasındaki burca ve bazı yıldızların yükseliş ve inişine bakarak tâlihini belirlemeye çalışırlardı.

Güneş, ay ve yıldızların dünya üzerinde sıcak, soğuk, yaz, kış, med, cezir şeklinde tesirlerinin bulunduğu bilinmektedir. Bu olayların insanları etkilediğine şüphe yoktur. Bu açıdan bakıldığında okült tecrübelerin pozitif değerlendirmelere en yakın olanı astrolojidir. Astrolojinin horoskopları yıldız ve gezegenlerin konumları dikkate alınarak hazırlanır. Büyücü çeşitli hareket ve nesneler vasıtasıyla kişinin dikkatini başka yöne çektiği gibi, astrolog da bu etkiyi horoskop haritası ile yapar. Astrolojik kehanet ise horoskop haritasının yorumlaması ve zodyak işaretleriyle yeryüzündeki olaylar arasında gizemli ilişkilerin kurulması ile başlar. Burada gökyüzünde olanların benzerinin yeryüzünde de olduğu, yıldızlarda yazılı şeylerin yeryüzüne de yansıdığı, insanın makrokozmosun mikrokozmiğe modeline dayandığı şeklindeki ön kabuller etkilidir.

Yıldıznâmelerde burçların özelliklerine dair yer alan bilgiler geçmiş tecrübeler sayesinde ortaya çıkmıştır. Günümüzde astroloji giderek yayılmakta, yazılı ve görsel basında hak etmediği kadar yer almaktadır. İstatistiklere göre Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan gazetelerin dörtte üçünde günlük astroloji ve fal sütunlarına yer verilmekte, şehir ve kasabalarda özel astroloji danışmanları bulunmaktadır. Sonuç olarak İslâm dini diğer okült uygulamalarda görüldüğü gibi bu fantezilere de olumsuz bakmaktadır. Birtakım işlemler sonucu yıldızların insanları etkilediğine inanmak tevhid inancına aykırı bir du-

rumdur. Bu tür faaliyetler inanç boyutuna taşınmadan fal, eğlence ve fantezi diye yapılsa bile bazı saf insanları aldatma ve onları istismar etme anlamına gelir. Dolayısıyla yıldız bakıcılığı bu şekilde bir hırs, bid'at ve bâtıl inanç olup onu icra eden kimse gayri ahlâkî bir tavır içindedir. Konuyla ilgili Arapça literatür daha çok astroloji ve falcılıkla ilgili genel kitaplar, ayrıca mevâlid, ihtiyârât, havâs, envâ' gibi konulara dair eserlerden oluşmaktadır (bk. HAVAS İLMİ; İLM-i AHKÂM-ı NÜCÜM). Türkçe'de fal ve falcılıkla ilgili kitaplar yanında müellifi bilinen veya bilinmeyen birçok yıldıznâme mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 78, 227, 311; Fârâbî, *İhşâ'ü'l-fulûm* (nşr. Osman M. Emîn), Kahire 1350/1931, s. 43-44; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kavl fî 'ilmi'n-nücûm* (nşr. Yûsuf b. Muhammed es-Saîd), Riyad 1420/1999, s. 126-170, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 104-121; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983, II, 1255-1260; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 337, 359-387; *Risâle-i Yıldıznâme*, İstanbul 1274/1858, s. 1-12; Ahmed Mûsâ ez-Zerkâvî el-Felekî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Kahire 1325/1907, s. 2-17, 54-55; Ebû'l-Muammar Fuâd, *Mükemmel Remil Kitabı*, İstanbul 1339, s. 100-105; Mehmet Gayyûr, *Zâyîçenizi Biliniz*, İstanbul 1928, s. 3-7; T. Fahd, *La divination arabe*, Paris 1987, s. 483; Hadîce Fehmî, *'İlmü'l-felek ve me'âlimü şahşıyyetîk 'alâ hasebi şehri mevlidik*, Kahire, ts. (Mektebetü Medbûlî), I, 5-13; Abdülmecid b. Sâlim el-Meş'abî, *et-Tencim ve'l-müneccimün ve hükümü zâlike fî'l-İslâm*, Riyad 1419/1998, s. 37-45, 183-233; R. Kieckhefer, *Ortaçağda Büyü* (trc. Zariye Biliz), İstanbul 2003, s. 177-200; Sofi Tram-Semen, *Türk Astrolojisi*, Ankara 2004, s. 6; D. Burton – D. Grandy, *Büyü, Gizem ve Bilim* (trc. Yasemin Tokatlı), İstanbul 2005, s. 111-140; Bülent Kısa, *Havâss'ın Derinlikleri*, İstanbul 2005, s. 49-153; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Anadolu Halk İlaçları*, İstanbul 2007, s. 513-514; A. von Nettesheim, *Gizli Felsefe Ya da Büyü Felsefesi* (trc. Levent Özşar), Bursa 2008, II, 126-148; L. E. Jerome, *Astroloji Çürütüldü* (trc. E. Rennan Pekünlü), İstanbul 2009, s. 61-63; İlhan Kuttuer, "Burç", *DİA*, VI, 422-424.

İLYAS ÇELEBİ

YIVA

Oğuz boylarından biri.

Kaşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl) boyun adının İva, Yava, Yıva ve Ava gibi söylenişlerini tesbit etmiş, bunu dördüncü sırada zikrederek damgasının şeklini de vermiştir. Reşidüddin'in (XIV. yüzyıl) listesinde ise adı Yıva biçiminde yazılan boy yirmi üçüncü sırada yer almıştır. Yine orada Yıva'nın "mertebesi hepsinden üstün" mânasını taşıdığı, İgdir, Bügdüz ve Kınık boyları ile ortak ülüşünün aşığulu ve kıç, ortak onkunlarının ise çağrı (çakır kuşu) olduğu yazılmıştır.

Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup Yıvalar'a ait en eski bilgi 553 (1158) yılından daha geriye gitmez. Bu tarihte İva Perçem'e mensup Türkmenler'in Cebel'de (İran-Kürdistan eyaleti) yağma faaliyetlerini arttırmaları üzerine Abbâsiler, Mengü Bars kumandasında asker gönderip onların hareketlerine son vermişlerdir. 568'de (1172) Perçem, buyruğundaki Türkmenler'le Hemedan yörelerine akınlarda bulunduktan sonra Dinever'i yağmamış, Nahçıvan'da bunu haber alan Atabey İldeniz, Perçem'in üzerine yürüyüp onu Bağdat yakınına kadar kovalamıştı. Bunun Bağdat'a girmek için bir hile olabileceğinden şüphelenen Abbâsî halifesi bir yandan asker toplama, surları tahkim etmeye başlamış, diğer yandan İldeniz'e atlar göndermiş ve unvanlar vererek onu taltif etmişti. İldeniz de maksadının sadece bu Türkmenler'i kötü davranışlarından vazgeçirmek olduğunu bildirerek özür dilemiş ve Hânîkin Köprüsü'nü geçmeden geri dönmüştü. Anlaşıldığına göre Perçem Bey halifeyi metbû tanıyordu. Oğulları da halifelere bağlı kalmayı sürdürmüşlerdi. Hatta Yıva beyinin sözü edilen bu hareketi halifenin gizli emriyle yapmış olması da ihtimal dahilinde-dir.

583 (1187) yılında son Selçuklu sultanı II. Tuğrul ile halifenin veziri Celâleddin İbn Yûnus arasında Hemedan dolaylarında yapılan savaşta Yıvalar halife ordusunda yer aldı. Ordunun sol kolunu teşkil eden Ayaba kumandasındaki Atabegli askerler bozguna uğrayıp kaçmaya başlayınca Yıvalar tarafından kovalandı. Ayaba'nın askerleri Yıvalar'ın takibinden kurtulmak için ağırlıklarını bıraktı ve bunları alan Türkmenler ülkelerine geri döndü. Bu savaşta Yıvalar'ın başında Perçem'in oğlu Mahmud vardı. İlk defa "melik" unvanını kullanan da odur. Irak Selçuklu Sultanlığı'na son veren Hârizmşah Alâeddin Tekiş, İrâk-ı Acem'deki bazı yerleri Selçuklu emirlerine bırakmıştı. Bunlar Hârizmşah'a isyan ederek bozguna uğrayınca kaçıp kurtulan bazı beyler Yıva Meliki Mahmud'a sığındı. Daha sonra halifenin askerleriyle Tekiş'in Hemedan valisi Mayacık'ın ordusu arasında yapılan ve onun galibiyetiyle nihayete eren savaşa Yıvalar'ın da katıldığı tesbit edilmektedir. Fakat Melik Mahmud'un ölüm tarihi belli değildir.

Perçem oğlu Mahmud'dan sonra Fahreddin İbrâhim, Yıva beyi oldu. 593'te (1196) Atabeg Özbek adına Hemedan'ı yönetmeye başlayan Emîr Nûreddin Gökçe'nin Yıvalar'ı ortadan kaldırma planı gerçekleşmedi. 605'te (1208) Fahreddin İbrâhim bir

bâtınî tarafından öldürülünce yerine oğlu Perçem geçti. Bağdat'a gelen Perçem'e halife tarafından hil'at giydirilip kılıç kuşatıldı, ayrıca 10.000 altın verildi. Perçem birkaç yıl meliklik makamında bulundu. Ölümünün ardından yerini oğlu Süleyman aldı. İbnü'l-Esir, Abbâsî halifesinin Perçem oğlu Süleyman'ı beylikten azlettiğini ve beyliğin başına Süleyman Bey'in küçük kardeşini getirdiğini yazar. Bunun sebebi tam olarak bilinmemektedir. Celâleddin Hârizmşah 621'de (1224) halifenin topraklarına yaptığı bir akından Azerbaycan'a dönerken Hemedan'ın kuzeyindeki Bahar Kalesi'ne uğrayarak Yıva Meliki Süleyman Şah'a konuk oldu ve orada Süleyman Şah'ın kız kardeşiyle evlendi, ondan bir oğlu doğdu. Yıva meliki bu tarihte şah unvanını taşımaktaydı. Son Yıva meliki Süleyman Şah Farsça biliyor ve bu dilde şiirler yazıyordu. Onun nücum ilmine vâkıf olduğunu Reşîdüddin bildirir. Lurlar'a karşı başarılarını da Hamdullah el-Müstevfî eserinde anlatır. Süleyman Şah halifeye samimi bir şekilde bağlandı. Komşu Lur emirleri, Salgurlular, Musul hâkimi, Hülâgû'yu metbû tanıdıkları halde kendisi halifeden ayrılmadı. 656 (1258) yılında Hülâgû Bağdat'ı kuşattığında şehri savunanlardan biri de Süleyman Şah'tı. Süleyman Şah da halife ve halifenin Türk asıllı kumandanları ile birlikte burada hayatını kaybettii.

Hamdullah el-Müstevfî, Lur Emîri Bedreddin Mes'ûd'un Süleyman Şah'ın öldürülmemesi için Hülâgû'ya ricada bulunduğunu, ancak bunun kabul edilmediğini bildirir. Fakat Bedreddin Mes'ûd, Süleyman Şah'ın ailesini ve yakın adamlarını korumayı başardı ve onları Luristan'a götürdü. Bunların bir kısmı ortalık yatıştıktan sonra Bağdat'a döndü. Yine Hamdullah'a göre Süleyman Şah zamanında İran'ın Kürdistan bölgesi on beş idarî yöreye ayrılmaktaydı ve bu yörelere ait gelirin toplamı 200 tûmene yakındı. Halbuki müellifin zamanında (XIV. yüzyılın birinci yarısı) aynı yörelerden ancak 20 tûmen, 1500 dinar tahsil edilebiliyordu. Bu karşılaştırma, Süleyman Şah devrinde Kürdistan vilâyetinin mâmur bir bölge olduğunu açıkça gösterir. Perçem Bey Yıvaları'nın âkibeti hakkında bilgi yoktur. V. Minorsky, Karakoyunlu iline mensup Baharlı oymağının adının Bahar Kalesi'nden geldiğini kabul ederek Karakoyunlular'ın Yıvalar'ın nesli olduğunu ileri sürmüştür.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kalabalık bir Yıva kümesinin Urmiye yöresinde yaşadığı tesbit edilmiştir. Bunlar, Perçem Yıvalarından ayrı olup muhtemelen Moğol is-

tilâsı üzerine ana yurtlarından bu yöreye gelmişlerdi. İbnü'l-Esir'e göre bu Yıvalar kalabalık olup 10.000 atlı çıkarıyorlardı. Diğer bir tarihçiye göre Urmiye Yıvaları sultanı (Celâleddin Hârizmşah) yok farzederek çevreye korku salmakta ve uçlara akınlarda bulunmaktaydı. Bu yüzden Celâleddin, Ahlat'tan geri dönerek Yıvalar'ı dağıtmıştı. Elde ettiği koyun sürülerinden ganimetin sadece hazineye ait olan kısmı 30.000 altın tutmuştu. Bu hadiseden 623 (1226) yılında bahseden İbnü'l-Esir, Uşnu ile Urmiye şehirlerinin Yıvalar'ın elinde bulunduğunu ve Hoy'u da haraca bağladıklarını yazar. Yine onların ticaret kervanlarını vurarak yolların güvenliğini ortadan kaldırdıklarını, Tebrizli tâcirlerin Erzurum'dan Tebriz'e götürmekte oldukları 20.000 koyunu ele geçirdiklerini bildirir. Yıvalar'ın işi ileriye vardırımları üzerine Celâleddin Hârizmşah, Ahlat önünden gelip onları gafil durumda yakaladı, çoğunu öldürüp ailelerini esir aldı, davalarının pek çoğuna el koydu. Bu olaydan altı yıl sonra Moğollar'ın gelmesiyle bu Yıvalar da Azerbaycan Türkmenleri gibi batıya gitmiş olmalıdır.

Aksungur oğlu Emîr İmâdüddin Zengî, Musul'dan sonra Halep'e hâkim olarak Haçlılar'la mücadeleye girişince İran'ın Kürdistan eyaletindeki Yıvalar'ın bir bölüğüne Halep'in sınır kesiminde yurt vermişti. Yıvalar'ın Haçlılar'dan geri alacakları yerler de kendilerine ait olacaktı. Bu Yıvalar'ın başındaki Arslan oğlu Yaruk Bey, Haçlılar'la savaşıp onların bazı topraklarını ele geçirdi. Onun idaresindeki Yıvalar ve Yaruk'un oğulları Yaruklu (Yarukiye) adıyla anılmaya başlandı. Yaruk 564'te (1169) öldü. Onun ardından Yıvalar'ın en tanınmış beyinin İzzeddin Aynüddeve olduğu belirtilmektedir. Aynüddeve, Nüreddin Mahmud Zengî'nin kumandanı Şîrkûh el-Mansûr'un 1169'da üçüncü yürüyüşüne katıldı. Fakat Şîrkûh'un ölümü üzerine yerine geçen Selâhaddin-i Eyyûbî'ye tâbi olmak istemedi ve kalabalık askeriyle Suriye'ye döndü. Yaruk'un oğullarından Bedreddin Daldurum, Antep'in güneyindeki Tel Beşîr / Tel Bâşîr emîri idi. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin bütün seferlerinde bulundu; doğruluğu ve bahadırılığı ile hükümdarın en muteber emirleri arasında yer aldı. Haçlılar'la yapılan antlaşmaların düzenlenmesi ve imzalanmasına o da katıldı. Bedreddin Daldurum 611'de (1214-15) Tel Beşîr'de vefat etti. Bedreddin'den sonra Tel Beşîr ve Tel Hâlid Emirliği'nin başına Fethuddin geçti. Onun emirliği de dört yıl sürdü. 615'te (1218) adı geçen kaleler Anadolu Selçuklu Hü-

kümdarı I. İzzeddin Keykâvus'un eline geçti. Ardından Eyyûbîler tarafından geri alındıysa da Fethuddin'e iade edilmedi. Buna karşılık Fethuddin'e ve Yaruklu ailesinin diğer mensuplarına dirlikler verildi. Bunlar Halep'in dışındaki Yarukiye denilen mahallelerinde oturdular. XIII. yüzyılın tarihçilerinden İbn Şeddâd, Yaruklular'ın yaptırdıkları cami, medrese, hamam gibi pek çok eserin bir listesini verir.

Yıvalar'ın XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşadıklarına dair Selçuklu tarihçisi İbn Bibî'de bir kayıt vardır. Buna göre Rükneddin Kılıcarslan, ağabeyi Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a isyan edince (652/1254) ona karşı kullanılmak üzere Kıpçak'tan, Gence'den, İve'den (İva > Yıva) ve diğer bazı topluluklardan asker toplanmıştı. Burada zikredilen Yıvalar muhtemelen Urmiye yöresinden Anadolu'ya gelen gruplardan biriydi. XVI. yüzyılda Anadolu'da Yıvalar'a ait yirmi yer adı tesbit edilmiştir. Bunlardan başka Yıva ve Yıvalı adlı bazı oymaklar vardır ki bunların en önemlilerinden biri Halep Türkmenleri içinde yer almıştı. Bu toplulukta Hayl Yıva adlı bir oymağın var olduğu kaydedilmiştir. Buradaki ilk kelimenin Arapça "hayl" (atlı sınıfı) kelimesinden gelip gelmediği üzerinde kesin bir şey söylenememektedir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarında bu Yıva oymağı Emet Kethüdâ'nın emrinde olup 200 çadırdan müteşekkildi. II. Selim devrinde nüfusu bir hayli artan Yıva oymağı beş kola ayrıldı. XVII. yüzyılın ortalarına doğru Yıvalar'dan ancak 150 çadırlık bir kol eski yaşayışını sürdürmekteydi, diğerlerinin nerelerde yerleştiği bilinmemektedir. Bir başka Yıva oymağı Dulkadirli eli içinde yer almıştı. Bu oymak XVI. yüzyılda Durmuş Hacılı, Dergeç, Esenceli, Yahşi Hanlı, Sufyanlı ve Yıvalı adlı obalara ayrılmıştı. Bu obalardan bazıları, güney ve güneybatıdaki Gündüzlü ve Kınık yörelerinde bulunan kışlaklarında çiftçilik yapmaktaydı. Ayrıca Dulkadirli eli arasında nüfusu çok az başka bir Yıva oymağı vardı. Sivas'ın güneyindeki Yeni İl oymakları içinde XVI. yüzyılda 156 vergi nüfuslu bir başka Yıva oymağına daha rastlanmaktadır. Bunların Dulkadirli Yıvaları'nın bir kolu olması muhtemeldir.

II. Bayezid devrinde İç İl'deki büyük oymaklardan biri de Yıvalar'dı. Bu oymak, İç İl'deki diğer birçok oymak gibi köylerde yerleşmiş olmakla beraber teşkilâtını henüz muhafaza etmekteydi. Bunlar Büyük Yıva ve Küçük Yıva şeklinde iki kola ayrılmıştı. Büyük Yıvalar, Eski Gülnar ile Anamur arasındaki Aksaz yöresinde toplu hal-

de yerleşmişti. Küçük Yıva kolu da yine toplu halde Anamur'un kuzey ve batısındaki topraklarda yurt tutmuştu. Bu ikinci kola mensup bazı obalar Anamur kasabasında da yerleşmişti. II. Bayezid döneminde Büyük Yıva koluna ait kırk kadar köy adına rastlanır. Bunların bir kısmı adlarını zamanımıza kadar korudu. Küçük Yıvalar ise Anamur kasabasından başka on dört köyde iskân edilmişti. Bunların başında bulunan aile Yıvaoğulları adını taşımaktaydı. Bu aileden Hüseyin Bey, Büyük Yıva köyünde bir cami yaptırdı, bir de vakıf tesis etti. Yine Yıvaoğulları'ndan Ali Bey'in Kızılca köyünde bir mescidi vardı. Yıva beylerinden Paşa Bey, Kazancılar köyünde Ahî Seyyidi adlı bir şeyh için bir zâviye yaptırdı. Alâeddin ve Mehmed adlı Yıva beyleri de timar sahibiydi. Bunlardan başka Kayseri çevresinde Yıvalı (183 vergi nüfuslu), Ürgüp dolaylarında da üç kola ayrılan Yıva adlı başka bir oymak, Tarsus yöresinde de aynı adı taşıyan küçük bir oymak yaşamaktaydı. Moğol devrinden sonra İran'da Yıva adıyla büyük bir oymak görülmez; ancak Safevî devrinde Kaçar boyunun obaları arasında Yıva adına rastlanır. Kaçar boyunun Anadolu'dan (Bozok yöresi) olduğu ve XV. yüzyılın ikinci yarısında bu ülkeden ayrılıp Kuzey Azerbaycan'daki Gence yöresinde yurt tuttuğu bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk, I, 56; III, 18-20; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 56; III, 24-27; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, s. 377, 382, 392; a.e. (Ateş), II, 319, 347, 352, 356, 361; İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran, ts., s. 143, 160, 161; *Ahîbârü'd-devleti's-Selcûkıyye*, s. 177; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 239, 394-395; XII, 301, 462-463; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sire-tü's-Sultân Celâlidîn Mengüberti* (nşr. ve trc. O. Houdas), Paris 1891, s. 186, 210; Bûndârî, *Sen'e'l-Berke's-Şâmî* (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, s. 75, 76, 92; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Rauza-teyn*, I, 407; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye*, s. 613; İbnü's-Sâî, *el-Câmî'u'l-muhtaşar* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1353/1934, IX, 130; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâkul-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. D. Sourdel), Dimaşk 1953, s. 56, 71, 85, 119, 135; İbnü'l-İbrî, *Târihu muhtaşari'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûfî), Beyrut 1890, s. 472, 474; İbn Vâsıl, *Müfericü'l-kürûb*, I, 160, 168, 180; II, 71, 142, 147, 187, 343, 359, 404; III, 45, 95, 96, 224, 264; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u't-tevârih* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1338, I, 43; a.e.: *Histoire des mongols de la Perse* (nşr. E. M. Quatremère), Paris 1836, s. 232, 244, 246, 274, 294; İskender Bey Münşî, *Târih*, s. 385; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1980, s. 360-368, 585-586, 600-604; a.mlf., "Yıva Oğuz Boyuna Dair", *TM*, IX (1951), s. 151-168.

FARUK SÜMER

YİĞİTBAŞI

Osmanlı esnaf teşkilâtında kethüdâ yardımcısı.

Yiğitbaşının kurumsal olarak ne zaman ortaya çıktığı hakkında bilgi yoktur. Bununla beraber Ahîliğin kaynağı olan, Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh zamanında (1180-1225) önemli bir mistik hareket durumuna gelen ve daha çok şehirlerde "fetâ" (çoğulu fityân) denilen genç ve bekâr çalışanlardan meydana gelen fütüvvet teşkilâtıyla ilgisi belirtilir. Bu zümre mensuplarının Anadolu Selçuklu dönemindeki kaynaklarda çoğu defa ahîlerle birlikte anıldıkları ve muhtemelen basit donanımlı asayiş ve koruma birliğine benzer bir vazife gördükleri dikkati çeker (İbn Bîbî, I, 52, 233; II, 14, 73). Bu durum, Anadolu Selçuklu Devleti'nin karışıklık döneminde söz konusu grupların bazı şehirlerde özellikle asayiş ve güvenliğin sağlanmasında etkin bir rol oynadığını düşündürür. 731'de (1331) Anadolu'ya gelen ve Ahîlik kurallarıyla ilgili gözlemlerde bulunan İbn Bat-tûta, fityân (yiğitler) diye nitelendirdiği bu gençlerin Ahîlik teşkilâtı içinde önemli bir yerinin bulunduğunu belirtir. Bu bağlamda ahî zâviyelerindeki toplantılarda onları sırtlarına kaban ve ayaklarına mest giyen, bellerinde uzunca bir bıçak olan, başlarında altında yün bir takke bulunan ve bunun üzerini 1 arşın uzunluğunda, iki parmak genişliğinde bir serpuş örten yiğitler olarak tanımlar. Burada, Ahîlik teşkilâtında mevcut gençler için Arapça ve Farsça kitaplarda fetâ yahut fityân tabirinin kullanılması, söz konusu dönemlerde bu gençlerin Anadolu'da yiğit ve bunların başında olan kimselerin yiğitbaşı şeklinde anılmış olabileceklerini gösterir. Esasen *Divânü lugâti't-Türk*'te, "Ot tütünsüz bolmas / Yigıt yazuksuz bolmas" (Ateş duman-sız olmaz / Genç günahsız olmaz) atasözünün yer alması (III, 16), yiğit kelimesinin çok eski dönemlerden beri yazılı literatüre girdiğine önemli bir işarettir. XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da Ahîlik ve dolayısıyla esnaf teşkilâtı daha kuvvetli ve daha bağımsız bir yapıdaydı. Bu bağlamda, teşkilât mensupları ve bu teşkilât içinde yer alan yiğitlerle bunların başındaki yiğitbaşılar daha serbest hareket etme imkânına sahiptiler. Ancak Anadolu'nun Osmanlı idaresine girmesi üzerine bilhassa XV. yüzyılın ortalarından itibaren esnaf teşkilâtı devletin merkezî otoritesine ve kurallarına daha sıkı biçimde bağlandı. Böylece muhtemelen Ahîlik teşkilâtındaki yiğitba-

şı da Ahîlik geleneklerinin bir devamı şeklinde esnaf idare heyetlerinin içinde yer almaya başladı.

En genel çizgileriyle Osmanlılar'da esnaf, mal ve hizmet üretimiyle ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşarak çalışanların meydana getirdiği meslekî bir teşkilâtı. Her esnafın bir idare heyeti vardı. Bu heyet ilgili esnaf topluluğunun ileri gelenlerinden ve ustalarından teşkil edilirdi. Heyetin başkanı kethüdâ unvanıyla biliniyordu; heyet üyelerinden biri de yiğitbaşı idi. Yiğitbaşı esnafın örgüt içi meselelerinin hallinde, sorunların kethüdâya ve gerekli yerlere iletilmesinde önemli bir rol oynamaktaydı. Zamanla esnafın örgüt içi meseleleri artınca XVIII. yüzyıldan itibaren hemen hemen her esnaf örgütünde zorunlu olarak bir yiğitbaşı görev yapmaya başladı. Yiğitbaşının seçimi kethüdânın tayinine benzer bir şekilde gerçekleşir ve esnafın ileri gelenleri arasından seçilirdi. Bunda ilgili esnafın ustalarının ve ileri gelenlerinin kanaati dikkate alınırdı. Aday belirlendikten sonra mahallin kadısına başvurulurdu. Kadılık makamının uygun görüp onaylamasıyla yiğitbaşı seçilmiş olurdu. Seçim birçok esnaf örgütünde belirli bir sürede, ekseriya yılda bir defa yapılırdı. Yiğitbaşının değiştirilmesi çoğunluğun oyu ile tekrar aynı usul takip edilmek suretiyle mümkün olabiliirdi. Yiğitbaşı esnafın meseleleriyle yakından ilgilenir, kethüdâ adına esnafa kadı mahkemelerinde temsil eder, esnafa verilen cezaların yerine getirilmesini sağlar, usta olacak kalfalarla ilgili kanatini bildirir ve ustalık törenlerinde kethüdâya yardım ederdi.

Osmanlı döneminde başta yiğitbaşının tayini olmak üzere esnafın diğer yöneticilerinin tayinleri, usta ve çırağların kalfalığa geçişleriyle ilgili törenler pek çok noktada Ahîlik gelenekleri çerçevesinde yapılırdı. Bu bakımdan yiğitbaşının tayininde ve söz konusu törenlerin birçoğunda Kırşehir'deki Ahî Evran Zâviyesi şeyhinin bulunması âdet haline gelmişti. Bu âdetin Osmanlılar'ın son dönemlerine kadar Anadolu'da ve Rumeli'deki şehir ve kasaba esnafı arasında uygulandığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'daki esnaf heyeti içinde bulunan yiğitbaşı bugün Ahîlik törenleri esnasında nostaljik de olsa temsillerde yer alır. Esnaf gruplarının dışında bir çeşit mahallî milis kuvveti olan il erlerinin başındakilere de yiğitbaşı denirdi (bk. İL ER-LERİ).